URTX

DE L'AMOR I DE LA PESTA AL SEGLE XIV. DE JAUME D'AGRAMUNT *AL SPECULUM AL FODERI*

Eloi Castelló i Gassol

DE L'AMOR I LA PESTA AL SEGLE XIV. DE JAUME D'AGRAMUNT AL *SPECULUM AL FODERI*

Ponència

Eloi Castelló
Llicenciat
en Filologia Catalana.
Universitat de Barcelona

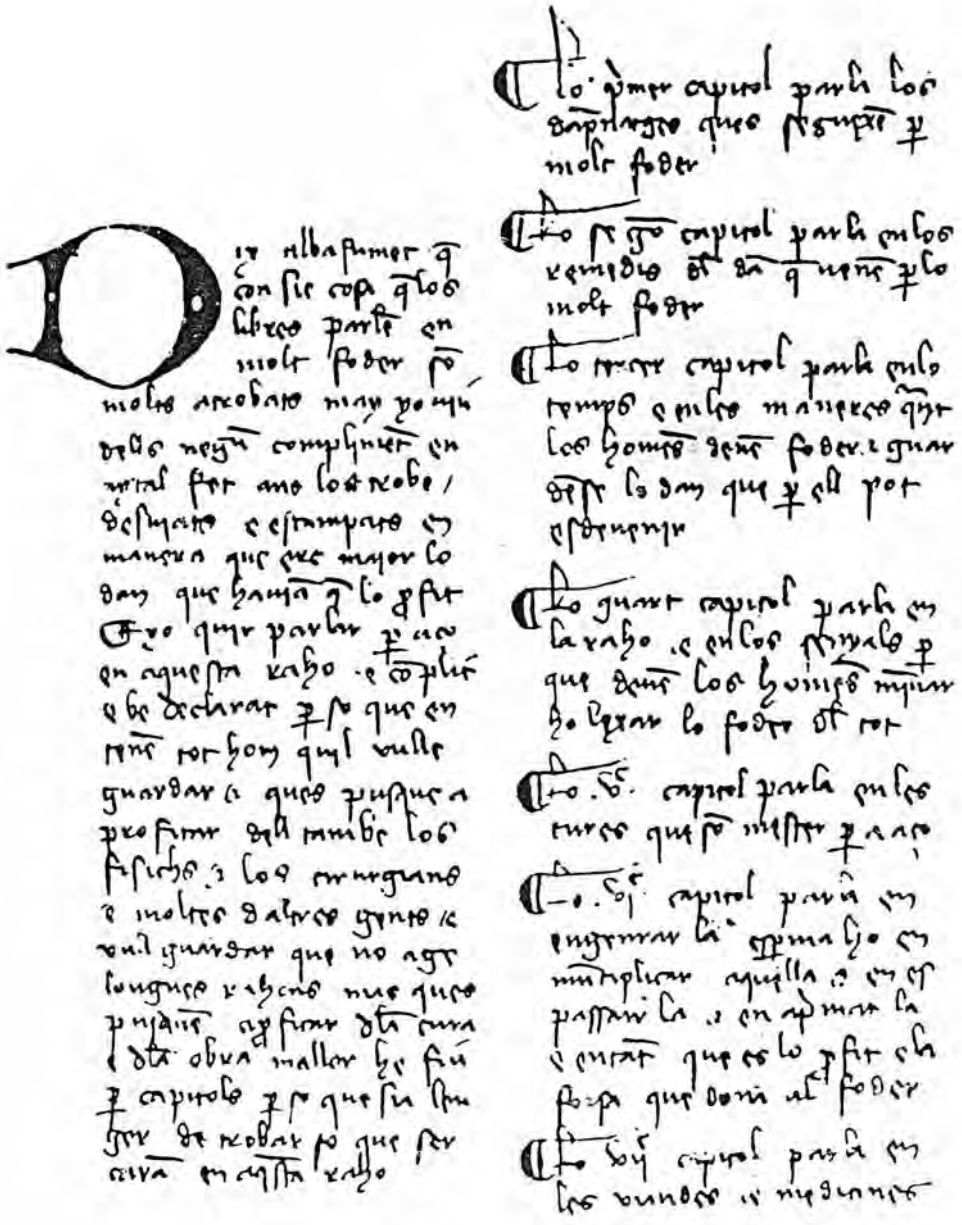
Aquest treball es va presentar en forma de ponència a les jornades d'estudi sobre la història i el patrimoni de l'Urgell; per tant, és un treball concebut per a exposar-se oralment davant el públic. És també un treball de lectura -en veu alta- de textos antics sense, però, la pretensió de formular tesines. Hi ha doncs, més voluntat informativa que no interpretativa. Oralitat i lectura eren els objectius de la ponència i a l'hora de plantejar-ne la publicació en aquesta revista d'erudició no he volgut trairlos, he deixat el text pràcticament igual de com va ser dit. Quant als continguts, la ponència versa sobre el patrimoni cultural que ens ha llegat l'edat mitjana i se centra sobretot en dues obres: una mèdica i l'altra mèdico-erotològica. Ambdues donen una idea del *modus vivendi* i de la concepció del món dels homes medievals, i estan amarades del saber universal d'aquella època. Aquestes dues obres manuscrites que m'han servit de pretext per l'exposició estan, a més, íntimament relacionades amb l'Urgell, són:

-*Regiment de preservació de pestilència de Jacme d'Agramont* (s.XIV). Conservat a l'Arxiu Parroquial de Verdú.

-*Speculum al foderi.* Anònim de finals del XIV o començaments del XV, procedent de la biblioteca del primer comte de Guimerà, i que fou traslladada a la "Biblioteca Nacional de Madrid".

Ens situarem al segle XIV, en la florida de la Universitat de Lleida. Cal recordar que L'Estudi General va ser fundat el 1300 amb una butlla del papa Innocenci VII i amb privilegis del rei Jaume II. A l'Estudi s'ensenyaven Lleis, Cànons, Filosofia, Arts i Medicina (que és el que ens interessa més per l'exposició). Les prerrogatives que gaudia L'Estudi General eren excel.lents: per exemple, cap més ciutat de la Corona d'Aragó podia establir una Universitat. S'escollia un rector que havia de ser de fora de Lleida i el consell de catedràtics governaven amb una absoluta independència; fins i tot, els ciutadans de Lleida pagaven un impost per mantenir tot el funcionament de l'Estudi General.

Així a començaments d'aquest segle es va trobar a l'arxiu parroquial de Verdú, un manuscrit datat el 1348 que porta per títol: *Regiment de preservació de pestilència de Jacme d'Agramont.* Aquest Jaume d'Agramunt el trobem com a lector titular de la càtedra de Medicina a L'Estudi General, i ell mateix ens diu que era nat a Lleida tot i que la seva ascendència urgellenca sembla evident. El manuscrit que es conserva a Verdú és l'únic que tenim de l'obra i l'única obra que va escriure l'autor, la qual dedica als "horats e discrets senyors pahers e consell de la ciutat de Lleida".[1]
¿Però, per què un tractat per prevenir la pesta? Ell ho justifica així:
"Experiència mostre quascun jorn que can foch se pren en alcun alberch, que tots los vehins n'an temor, e.ls qui pus prop li són major deven haver pahor. Per què, com aja ohit dir a persones dignes de fe que epidímia ho pestilència e mortaldats de gents regnen e han regnat en algunes partides a nos vehines, si n'é dupte o pahor, no s'és maraveylla."
Es tenien notícies dels estralls que causava la pesta arreu on s'encomanava i del fulminant que era. En aquest cas es refereix, sens dubte, als comtats de Carcassona i de Narbona. Occitània, per tant, era colpida per la pesta.
Justificat el motiu, Agramunt ens indica allò que hi inclourà i a qui va dirigida l'obra, diu:
"E no.s maraveyll degú car en aquest tractat solament he posat lo regiment de preservació; e de curació de les malauties que en aytal temps s'esdevenen, no he volguda fer menció (...)
car lo tractat aquest es feyt principalment a profit del poble e no a instrucció dels metges

Speculum al foderi,
procedent de la
biblioteca del primer
comte de Guimerà

(...), segons que ja he dit, sie feyt a utilitat comuna e pública, plàcie-us, senyors [pahers], de donar-ne treslat a tot hom qui.n vuylle còpia". El seu és, com a bon metge, un interès divulgatiu i sobretot preventiu.
Dit això el nostre autor passa a donar entrada al tractat. Però abans de continuar us proposo de fer una mica de ciència medieval. Com sabeu, d'ençà de la caiguda de l'imperi Romà (cap al segle V) s'estronca el progrés econòmic i cultural al qual la llatinitat havia assolit. La tasca de recuperació de la cultura i les ciències antigues fou lenta i tortuosa. Però aquesta recuperació tingué un gran puntal a Salern (Itàlia) on a partir del s.IX s'instaura una escola de medecina que recupera i transmet la saviesa dels antics. Es fan traduccions dels metges grecs més il.lustres: Hipòcrates i Galè. I, més tard, s'hi afegeixen els metges àrabs que posseïen traduccions dels textos d'Aristòtil, Empèdocles, entre d'altres. Així mateix, aquests metges àrabs van ser traduïts al llatí per l'escola de Toledo dels.XII, que recollia textos que circulaven pel califat de Còrdova.
Autors com Avicena, Averrois, Almanssor, Rassés, etc, juntament amb els grecs ja coneguts, esdevenen autoritats indiscutibles de la ciència medieval i són constantment citats, comentats i estudiats a les universitats.

No és la meva intenció de fer-vos un bombardeig de noms i dades. Us proposo, en canvi, de fer de metges medievals -diletants, és clar- i per això cal que sabem algunes nocions bàsiques de, per exemple, com entenien el cos humà. Hi ha:

A) ELEMENTS: Terra, Aigua, Aire, Foc.
B) QUALITATS: Calor, Fred, Sequedat, Humitat.
C) HUMORS ORGÀNICS: Sang, Flegma, Còlera, Bilis negra.
Les qualitats determinaven les característiques dels elements i dels humors orgànics, segons la proporció en què estaven, així:
L'Aire i la Sang són calents i humits.
El Foc i la Còlera són calents i secs.
La Terra i la Bilis negra són fredes i seques.
L'Aigua i la Flegma són fredes i humides.
Segons la combinació d'elements, qualitats i humors es formaven les complexions o temperaments que eren determinants a l'hora de diagnosticar malalties i de receptar-ne medicaments. Hi havia els temperaments compostos següents:
SANGUINI: complexió calenta i humida; predomini de la sang.
COLÈRIC: complexió calenta i seca; predomini de la còlera.
MALENCÒNIC: complexió freda i seca; predomini de la bilis negra.
FLEGMÀTIC: complexió freda i humida; predomini de la flegma.
Així doncs, tothom era d'una certa complexió, en la qual predominaven unes qualitats que donaven idea dels humors corporals i finalment del temperament particular. Això és el que ens en diu Jaume d'Agramunt:
"Podem-ho provar car veem que hòmens de diverses complexions han diverses condicions e diverses propietats e maneres. Per què los uns s'alegren d'ohir cants e esturments així com aquells qui han lur complexió ben proporcionada. A-n'i d'altres a qui és gran pena ohir e escoltar aquells [els instruments], així com aquells qui han lur complexió corrompuda e disproporcionada (...)"
Per tant l'equilibri de la pròpia complexió és important per tenir una bona salut. ¿Però quins elements tenim per saber el temperament de cadascú? Agramunt ens en dóna pistes:
"Encara veem que.ls uns s'adeliten en mengar ho beure coses dolces així com fleumàtics; los altres s'alegren en mengar e beure coses agres així com colèrichs. Encara los uns veem estar tot lo dia alegres e rients així com sanguinis; e altres estan contínuament trists així que nuylls temps no rien de cor, e aquests són melancònichs; encara los uns són ardits e barayllosos així com colèrichs; los altres són temerosos e suaus així com flemàtichs e melancònichs."
I què passa amb els quatre elements que hem vist (terra, aigua, aire, foc)? Agramunt ens ho diu:
"Encara.s pot açò meseix provar en altra manera car per putrefacció de la terra s'engendre una manera de coses animades quascú de diversa manera e de diversa propietat així com serps e luerts, rates e sangartaylles. E per prutrefacció de l'àer s'engendren moscarts e mosques e langosts, quascú de diveses maneres e de diverses propietats. E per putrefacció de la aygua s'engendren granotes e serps e anguiles. Mas en l'elament del foch no's pot fer ni engenrar nenguna putrefacció per la calor e la sequedat que ha car tota cosa que.s podrix ha a aver alguna humiditat".
A partir d'aquí i fins al final, el tractat es divideix en sis articles alguns dels quals se subdivideixen en partides o capítols.
El primer article és la definició de pestilència:
"Dich que pestilència és mudament contra natura de l'àer en ses qualitats ho en sa substància, per lo qual en les coses vivents vénen corrupcions e morts soptanes e malauties diverses en alcunes determinades regions, oltra cós acostumat en aquelles."
El segon article el dedica a estudiar els factors que engendren pestilència, en una o més regions, pel mudament de l'aire en les seves qualitats o en la seva substància. Seguidament, esmenta les causes possibles de pestilència dins una ciutat, un carrer i una casa. Per exemple, per la proximitat d'estanys o sèquies d'aigua estancada. O pel mal regiment de la fruita i les verdures... o per trobar-se en un lloc fon-

do, envoltat de muntanyes i poc orejat. Diu:
"E si hom me demane per què Leyda és ciutat diffamada de moltes malauties, especialment de vents orientals, com sie descuberta a sol ixent, dich que açò és no per mal àer, mas pel mal regiment de la fruyta e de les viandes per habundància d'aquelles (...) car molt usar fruyta e entendre a encarcerar moltitut e diversitat de viandes és una rahó molt forts d'engendrar malauties e de no venir a veyllesa.
Altra rahó per què ve pestilència particular asseynnaladament en una ciutat és per ço car està en loch pregon e ha montaynnes altes a totes parts; e.ls vulgars dien a aytal ciutat, (...) loch offegat, e aytal és la Seu d'Urgell, (...) car nos pot bé eventar e ventament és una cosa que tol a l'àer putrefacció, per què los vulgars posen los draps a eventar e a orejar per ço que no.s podrisquen ni.s tiynnen."
El tercer article s'ocupa dels senyals de pestilència. Per exemple: alguns fenòmens meterològics lluminosos, i la mala conjunció dels planetes (d'aquests dos ja en tornarem a parlar). També que l'aire vagi carregat de pols, o que els rèptils surtin de l'aigua i de les seves coves abans d'hora, o bé que els ocells abandonin els seus nius.
El quart article analitza el mudament de l'aire en les seves qualitats (per excés de calor o de fredor) i en la seva substància.
El cinquè article ens indica quin ha de ser el regiment contra l'aire pestilencial. Per exemple: si la causa és l'excés de calor cal cercar llocs freds com ara les muntanyes de Prades o la serrania d'Aragó, cal portar vestidures de seda o de lli, menjar viandes fredes (melons, carabasses, enciam), beure vi de poc grau, o regar el terra amb aigua-ros i vinagre (cal recordar que durant tota la història de la malaltia el vinagre ha estat considerat el millor protector: en presència dels empestats hom se'n ficava un mocador empapat al nas ja que era considerat un bon vermífug). Si la causa és l'excés de fred cal fer tot el contrari.
Al sisè capítol d'aquest cinquè article ens parla dels accidents de l'ànima i conté unes interessants observacions (i escandaloses si tenim en compte que provenen d'un metge!) sobre els efectes nocius de la imaginació. Diu:
"Mas entre.ls altres accidents que deven ésser esquivats en aytal temps [de pestilència] sí és pahor e ymaginació, car per ymaginació sola pot venir alcuna malaltia, car trobe's que alcuns són estats tísichs per sola ymaginació. Hoc encara és de tan gran força e de gran vertut que fa mudar la forma e la figura a l'infant ho a la creatura en lo ventre de la mare. (...) Donchs maniffesta cosa és que haver ymaginació de morir en aytal temps e aver-ne pahor és cosa molt dampnosa e de gran periyll (...) Per què conseyll que en aytal temps per degun mort no sie sonat seynn ni campana car molt ne prenen mala ymaginació los malalts (...)"
I l'últim article el dedica a divagacions pseudoreligioses sobre el que ell en diu "la pestilència moral".

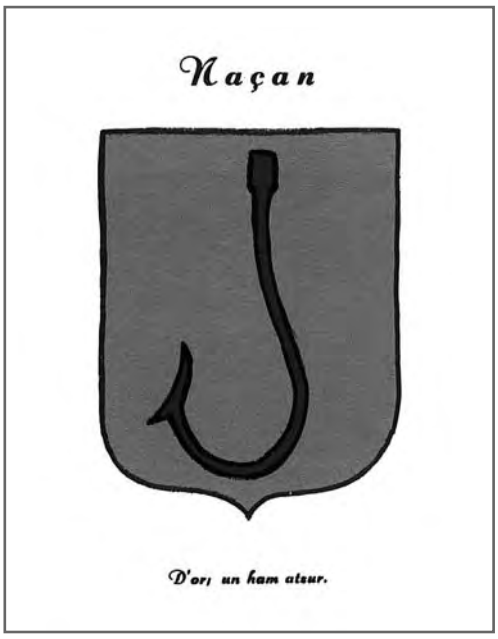
Vull destacar, per enllestir amb el tractat, un parell o tres d'aspectes que salten a la vista quan el llegim. Un podria ser el "colorido" localista del nostre autor. Per exemple quan diu ¿és la boira de Lleida causa de pesta? La resposta.... no!
"E si hom me demane per què en Leyda s'engenre la broma en yvern, dich que (....) car tots los lochs entorn de Leyda a totes parts són en gran humiditat axí que tota la terra ho gran partida se pot regar. E la calor que és dins la terra és major l'ivern que l'estiu per què les fonts naturals són caldes d'ivern e molt fredes d'estiu; donchs la calor gran que és dins la terra fa bugar e evaporar la terra que és fort humida, e aquella vapor espeseix l'àer. E sembant obra d'aquesta fa lo foch qui està davall la olla qui és plena d'aigua. E si hom me demane encara si aquella broma fa pestilència ni males impressions notablement en les gents ni en altres coses axí com blats o fruyta, dich que no."

O també unes pintoresques explicacions de les malalties nacionals. Diu:
"(...) Car quascuna regió ha acostumades certes malauties(...) en Savartés [Occitània] s'engenre molt una malautia que és apellada bocium, ço és a dir, gotirlons [papada]. E en Lombardia les dones algunes vegades en loch d'infant han.1. bufó [gripau]. En Cathalunya regnen molt febres. En Alamaynna apenes saben que.s vol dir febre, mas regnen-hi molt apostemacions. En França naxen moltes fembres ranques ho çancaylloses".

Un altre aspecte és el tractament de les etimologies isidorianes. Una de les ciències medievals eren les etimologies de les paraules, que s'explicaven per analogies, i de les quals se'n destil.la la mentalitat i els poders de l'època. Isidor de Sevilla en va ser el precursor cap al s.X. Per exemple l'home (llatí "vir" s'explicava per "vis" que volia dir fortalesa, la dona "mulier" s'explicava per "mollities" és a dir, tova o fluixa). N'hi ha una d'impúdica però molt divertida, amb el vostre permís us l'explico, "testiculi" ve clarament de "testi" ço és: testimoni, perquè per tal que hi hagi un testimoni n'hi ha d'haver almenys dos... Queda clar que els eunucs no eren dignes de fe. Podríem muntar etimologies isidorianes amb els topònims de la comarca per exemple, Agra Munt (mont agre), Ver Dú (durícia verda), Al Tet (testa alta), en fi..., disculpeu la frivolitat. Agramunt ens explica l'origen del mot "pestilència":
"Hon dich que pestilència, segons verdadera entrepretació, vol dir aytant com temps de tempesta que ve de clardat, ço és a saber, de les esteles. Per la primera síl.laba sua, que és

.pes., entench “tempesta”. E per la segona síl.laba sua, que és .te. entench “temps”. E per la terça sil.laba sua, que és.lència. entench “clardat” car lencos en grech vol aytant dir com “clardat” ho “lum” en latí." Això últim del lencos grec és tan fantasiós com tot el paràgraf.

I finalment un últim aspecte que remarcaré del tractat és la importància que els homes medievals donaven als astres als quals s'atribuïa una influència directa sobre les persones i els éssers vius en general. Se'ns faria molt llarg i faragós explicar ara la cosmogonia medieval però, a grans trets funcionava així: La Terra, que és esfèrica i ocupa el centre, està envoltada per un seguit de globus buits i transparents, un damunt de l'altre, i naturalment el que està més amunt és més gran que el que és a sota. D'això en deien esferes o cels. Agramunt parlant de la puresa del foc ens diu:
"Contraste-hi encara la sua [la del foc] gran simplicitat e puretat, car acostament ha sens tot migà amb lo primer cel qui és dit la esphera de la luna."
En cadascuna de les set primeres esferes hi ha fix un gran cos lluminós. Començant per la Terra, l'ordre és la Lluna, Mercuri, Venus, el Sol, Mart (que és més gran que el Sol), Júpiter i Saturn. Més enllà de l'esfera de Saturn hi ha les estrelles fixes i encara més enllà hi ha El Mòbil Primer o Déu. Entremig hi ha l'èter, i més endavant hi ubicaran follets o animetes, etc, etc. Agramunt ens adverteix diverses vegades del perill d'una mala conjunció dels astres, i dubta càndidament de les afirmacions d'una autoritat científica medieval:
"E per amor d'açò diu Albert [Magne] en lo libre de propietat dels elaments que can Saturn e Júpiter fan conjuncció en .1. meseix signe e en .1. meseix grau ve mortaldat e despoblament e buydament de regnes. E és molt gran maraveylla que aytal conjunció age a fer aytal influència car certa cosa és que Júpiter ha contràries qualitats a Saturn, per què deurie corregir la sua malícia"
Així mateix Agramunt constata alguns fenòmens astrològics de les seves pròpies vivències ciutadanes. Com ara la de les esteles comades (cometes) o bé aquesta dels "dracs" (meteor lluminós mobible), diu:
"Mas ha-n'i d'altres inflamacions que són movibles e d'aquestes alcunes n'i ha que apparen de gran quantitat les quals són apellades drach. E aquesta fo vista en Leyda per moltes notables persones dignes de fe en l'an de MCCCXLV, lo derrer dia de febrer prop l'alba, la amplea de la qual ere major que una gran asta de llança. E avie major resplandor que degun lamp. Axí que a tots aquells qui la veeren féu molt gran pahor."
Però, ai!, la pesta va arribar a Lleida irremeiablement, i segons l'erudit Josep Lladonosa l'única persona que sabem del cert que hi va morir va ser el propi Jaume d'Agramunt. Hi ha un document, dels pocs que es conserven del 1348, on la vídua del metge reclama als paers els sous que li deuen del llibre per ajudar a pagar-li l'enterrament.
L'efecte de la pesta fou devastador, la majoria de pobles infectats veien delmada en tres quartes parts la ciutadania. A la comarca de l'Urgell arriba al paroxisme de mortaldat pels volts de setembre. Hi ha un document prou eloqüent, el Rei Pere III "el Cerimoniós" escriu des de Saragossa: "considerem que pel delma d'habitants que ha patit la vila de Tàrrega a causa de la pesta, els que romanen no són prou per escollir els paers i consellers municipals i, en conformitat amb els privilegis de la vila, alterem per un any, prorrogable al seu gust, la guisa d'elecció". Però segons el poble cristià, a qui creieu que s'havia d'atribuir tota la culpa de la pesta?. Als jueus. El col.lectiu humà que va patir més amb feresa i crueltat els efectes de la pesta bubònica foren els jueus que, en gran nombre, vivien a Catalunya. Se'ls culpava de la pesta, i pràcticament tots els calls de les viles catalanes foren assaltats i saquejats. Diu Pere III: "assaltat el 17 de maig el Call de Barcelona, amb una gran matança de jueus, als quals es dóna la culpa de la peste negra, nós Pere III de Catalunya-Aragó manem al veguer i batlle de Barcelona que empresoni els promotors dels fets i que vigili el Call en previsió de nous incidents".[2]
Al Call de Tàrrega hi vivien un bon nombre de jueus els quals van demanar auxili al rei Pere que els respon al gener de 1363. "Nós Pere III de Catalunya i Aragó, al qual la juderia de Tàrrega, recordant la matança de 1348, i tement que es repetís a causa de la nova epidèmia de pesta, havia demanat auxili, ordenem al veguer, al batlle i al consell de la vila que posin en pràctica les mesures previsores per defensar l'aljama". En aquesta aljama hi vivia el famós poeta Mossé ben Natanel bar Selomó, més conegut com a Mossé Natan, al qual Tàrrega l'hi ha dedicat un carrer i el títol d'una col.lecció de llibres. El volum que enceta la susdita col.lecció és el facsímil del Nobiliari targarí [3] de mossèn Sarret, en el qual trobem l'escut heràldic del llinatge Natan i una breu ressenya explicativa:
"Mossé Natan, (...), nadiu de Tàrrega, era rabí i poeta de molta fama en el segle XIVè. Tenia certa influència a la Cort reial, i va merèixer moltes vegades ésser nomenat àrbitre en les qüestions que sovintejaven entre les famílies jueves."
Però tot i el rellevant prestigi social i intel.lectual que el nostre Natan tenia entre els jueus catalans i el comú de la vila, també va patir les persecucions i es va veure obligat a fugir de Tàrrega i a residir durant un temps a Cervera i a Barcelona.
Curiosament s'ha trobat una traducció a l'he-

Escut heràldic dels Nathan,
Nobiliari Targarí, edició facsímil, Tàrrega,1995

breu d'un tractadet de medicina d'Arnau de Vilanova. El traductor es diu Judah ben Selomó Natan el qual -n'estic convençut- si no era el nostre poeta, era un parent seu. De fet les dates concorden: Mossé Natan va viure fins el 1360 i la traducció hebraica és del 1358, s'hauria, però, de provar documentalment. I què van traduir a l'hebreu? Doncs un tractadet que es titula *Liber de vinis* que l'Arnau va escriure en terres d'Àfrica i que tracta dels vins artificials o farmacèutics, entre ells l'aiguardent, l'alcohol o l'esperit de vi, que l'Arnau conegué pels àrabs i va introduir, el primer, a Occident. Tots aquests líquids eren lo més "in" de la farmacopea de l'època i van suposar el que la penicil.lina ha suposat en aquest segle. La tesi sembla clara: els jueus tenien una gran necessitat de trobar la fòrmula per acabar amb la pesta (la qual havia truncat d'arrel la seva prosperitat econòmica i la seva seguretat ciutadana) i per això hi van dedicar molts esforços. Un dels que hi van treballar amb més fermesa va ser el nostre Mossé Natan.

"E dic així: que ja eren los anys de la fructificant ecarnació del Fill de Déu pervenguts al nombre de mil tres cents quaranta e vuit, com l'egrègia ciutat de Florença, pus noble que nenguna altra d'Itàlia, prevenc la mortal pestilència (...)"
Això és el començament del *Decameró* del Giovanni Boccaccio en la traducció catalana anònima del XV que es va fer a Sant Cugat [4] . És considerada la primera obra burgesa, realista, i la de més densitat literària de l'Edat mitjana. Boccaccio, desolat i molt impactat pels efectes de la pesta, decideix escriure una obra alegre i desenfadada que esdevindrà un referent literari d'aquells anys ençà. La pesta és el que motiva Boccacio a escriure, i la introducció del *Decameró* és un document esfereïdor, d'un macabre realisme. Diu Boccaccio:
"(...) en lo principi de la primavera del damunt dit any, horriblement començà lo seu dolorós efecte (...) car en aquell qui eixia sang del nas era manifest senyal de sobtosa mort, e entre nosaltres neixent en lo començament, als mascles e a les fembres per semblant, en l'angonal o sota l'aixella alguna infladura, la qual venia als uns així com una cominal ametlla e als altres com un cominal ou,(...)(les quals malauties s'apelles glànoles) e encontinent aquella part del cors se mortificava, e per tot lo cos los eixien certs senyals negres per los quals se veien veïns de la mort.
E així eren cascuns d'aquells qui n'havien incurables d'aquella malaltia, en tal manera, que ni consell de metge ne virtut de medecina alguna no paria que li degués valer ne els fes profit, ans natura dels mals era tal, que els paria que la inocència dels metges los conduïa a la mort (...)
(...) E molts eren d'aquells qui de dia e de nit en la carrera pública finaven llurs dies. E molts eren d'aquells qui en llurs cases morien, e no es sabia fins a tant que la pudor de llur cors corromput feia sentir al llurs veïns ells ésser morts. E d'aquests e d'altres, qui pertot se morien, tota la ciutat era plena. E per tots los veïns una mateixa manera era servada: no per caritat, mas perquè la corrupció dels morts no els ofenés, ells mateis, ab ajuda d'alguns, lla on los trobaven, treien de les llurs cases los corsos qui finats eren e davant la llur porta los posaven"
Esfereïdor, oi?. Però el Boccacio no es vol deixar endur per la desolació i decideix d'escriure cent novel.les partides en deu jornades, les quals versaran sobre temes alegres, sensuals, o solemnes. Boccaccio es revela contra la misèria, n'està cansat de tant patiment, l'ambient era ofegador. I per fer això busca la com-

plicitat de les dones (atenció a la novetat importantíssima), a les quals dedica el llibre pel seu lleure i per reconfortar-los l'esperit. Les paraules de l'autor són prou explícites:

"Moltes voltes, gracioses dones, he pensat en mi mateix que, atenent que vosaltres naturalment sóu totes piadoses, la present obra, segons nostre juí, haurà molt greu e enujós principi, per ço com encara és universalment en memòria de cascuns, la pestilencial mortaldat de qui poc ha és passada, la qual cascuns havem vista e per aquella havem llançades innumerables llàgremes, les quals portam encara escrites en los nostres fronts. Però no vull que d'aquí avant la sua guerra espavent aquest meu començament, qui no és en altra manera sinó així com l'hom caminant qui passa una muntanya aspra e dreta aprés de la qual ve una planícia molt plana e molt delitable, e tant és major lo plaer com és estat major l'enuig de l'eixir e del devallar de la dita muntanya."

Cal, doncs, passar la muntanya aspra i dreta i anar vers la plana delitable. S'ha acabat tanta opressió en els costums, cal progressar, cal, en definitiva tenir en compte la dona. La dona, la sensibilitat de la dona medieval, la seva feminitat, les seves passions, són, per primera vegada tingudes en compte. Es troben, en l'argument de la novel.la, set dones i tres homes (números místics) a l'església de Santa Maria Novella i n'escullen una de reina. El primer mandat de la reina és el següent:

"(...) volem e comandam que es guarden que onsevulla que vagen o venguen, que res que vegen ne ogen, si cosa d'alegria no és, no reporten entre nosaltres (...) E per comandament de la dita reina, Dioneo pres un llaüt, e Fiameta una viula, e començaren suaument a sonar una dansa, la qual la reina ab les altres dones e ab los dos jóvens començaren a dansar; e als familiars comandaren que anassen a menjar. E finida la dansa, començaren a cantar cançons plasents e amoroses, e en aquesta manera estigueren tant, fins que parec temps a la reina d'anar a dormir."

Les novel.letes del Decameró, doncs, traspuen tothora les ganes d'alegria i la necessitat de divertiments. I no vull passar full sense abans anomenar la novel.la protagonitzada per un personatge de llinatge targarí. Em refereixo al famós almirall Roger de Llúria, del qual mossèn Sarret al Nobiliari Targarí ens en diu:

"Va viure i es va extingir aquesta antiquíssima i per molts conceptes nobilíssima família, a la vila de Tàrrega. N'era fill l'almirall, conseller i familiar del rei Pere II, Roger de Llúria..."

La novel.la en qüestió és la sisena de la cinquena jornada. Diu Boccacio (i agafo l'original):

"Gian di Procida, trovato con una giovane amata da lui e stata data al re Federigo [fill de Pere II], per dovere essere arso con lei è legato a un palo; riconosciuto da Ruggier de Loria, campa e divien marito di lei" I més endavant: "Ruggier de Loria, uomo di valore inestimabile e allora ammiraglio del re".

Simplificant podríem dir que la creixent força de la burgesia, amb la seva mentalitat més oberta i sensibilitzada a les novetats artístiques i culturals (el que és conegut com Humanisme) juntament amb el pes que va adquirint la comercialització de nous productes i la internalització dels mercats provoquen un lent però ferm desmembrament de la noblesa i del sistema cavalleresc. Com també una flagrant pèrdua de credibilitat per part dels loquaços teòlegs moralitzadors que no poden frenar l'arribada d'aquests aires més frescos i més sans en l'Alta Edat Mitjana. Una de les, diguem-ne, víctimes, fou el nostre Francesc Eiximenis, franciscà, moralitzador d'ofici i misogin d'esperit, el qual va demanar la càtedra de Lleis a la Universitat de Lleida i la hi van denegar per no tenir-ne el títol.

Eiximenis és molt pintoresc, ens dibuixa la realitat del seu temps d'una manera tan ingènua que sovint fa riure. En el Terç del Cristià[5] ens diu:

"Mas ara tot lo món és alterat i tota virtut és morta, car les donzelles són fort dissolutes [espavilades]; per honor e estament a conservar jamés no van a missa; e per mantenir lo temps, e per tal que sien bé mirades posen-se a les finestres bé pintades e traen-se venals a tot hom, e parlen e rien e salten, e van amb gests de vils fembres, e muden llurs hàbits e lligars, cintes e calces aitantes vegades lo jorn, almesclades e perfumades; e ja a mig camí acullen tothom amb garips, abraçant e, amb poc parentesc, besant e parlant apart, e faent a tots cimbells [incentius] de llur cap, e de llur coll, e de llurs peus; e parlant amb condesc [coqueteria] amb termes de la guisa: serpentejant, ara girant de ça, ara de lla, ara guardant-vos de dret, ara a travers, ara en baix, ara sospirant, ara cridant, ara baixant, ara burlant."

Les noves modes també escandalitzaren a l'Eiximenis:

"Si guardas [la fembra] als peus, totstemps porta tapín [taló], si pot, qui la fasa pus alta; no posa lo peu pla, perquè vaja pus falaguerament e pus curiosa; tot lo cors se estreny, perquè apparegua pus prima; los pits e detràs se engrosex, perquè apparegua myls feta; la barba e les ceylles se pela, perquè no apparegua pelosa; los cabeylls porta manlevats; (...) la cara pintada. (...) Ab uyllades e ab cundeschs de peus e de cames pasen per los carrers (...) mouen lo cap per totes bandes; e giren los uylls a totes voltes; (...) e obren la boca ab art novella; e fan subrís ab special manera; e ensenyen los anels (...)e fan mostra de pits, sens cobertura; e s'engrossexen detràs, per pus molt seure. Lavors despenen lurs gests ja pensats

e provats per cambra davant lo mirayl."

Unes noves modes que van arribar també a l'Urgell i pel que sembla amb molta força, ara ho veurem. En l'"Urtx" nº7, el de l'any passat, hi ha una entrada del doctor Llobet que ens parla de les obres manuscrites en català procedents de la biblioteca del primer comte de Guimerà. A la 5ena entrada trobem un manuscrit que conté dues obres:

5. JOAN, Mestre: *Trotula*. A continuació, l'obra: *Speculum al foderi*.
"Nos Gaspar Calceran de Castro y Pinós, conde de Guimerà, vizconde de Évol y al Querforadat, por la gracia de Dios, hacemos fe y verdadera relación que este libro manuscrito de letra antigua, con rúbricas coloradas de varias recetas,compuesto por maestre Juan, escrito en lenguaje elemosín, le hallamos entre los libros y escrituras que estaban en Guimerà y por la verdad, para que conste d.ella, mandamos hacer la presente relación y la firmamos de la nuestra. En Fréscano, a 15 de maio de 1621, El conde de Guimerà".[6]
Aquest Tròtula de mestre Joan, és la traducció catalana del llibre *Ornatu mulierum* de la llevadora i metgessa salernitana Tròtula que va exercir a Itàlia al segle XII (i que fou l'única dona reconeguda com autoritat científica en l'edat mitjana). L'obra està dedicada a l'estudi de les dones; és, més que res, un tractat de cosmètica que dóna consells per conservar la bellesa corporal, explica afaits útils i algunes pràctiques higièniques, entre les quals també hi ha algun mètode anticonceptiu (que és el que devia ser més útil de tot plegat). Només per tal que us en feu una idea llegirem algunes entrades dels 39 capítols:
-"De fer negres les pestanyes e les canes
-De adobar la cara de de peladors (depiladors)
-De fer les mels e les aigües per essarar (encerar) la cara e les mans, el coll, e els pits.
-De medicines simples per emblandir la cara e tolre les blaures (els morats) seues.
-De emblandir la boca e les genives
-De les fenedures dels llavis.
-De fer les mamelles dures e poques e de les sue medicines"
-De l'adop de la mare (matriu) e de les sues malauties, com pot estar dona sana en tot lo temps de l'any, on aquest capítol feneix aquest llibre." [7]
¿A qui interessava un tractat com aquest? ¿A la comtessa d'Erill i esposa de l'antic baró de Guimerà? És possible. El fet és que qui l'usava era una dona i molt probablement, urgellenca.
Però en el mateix lligall trobem cosits vint folis que duen per títol *Speculum al foderi*. El nom és prou eloqüent, i el començament del text també:
"Dix Albafumet que con sie cosa que los llibres parlen en molt foder són molt atrobats, mai yo viu d'ells negun compliment en aytal fet, ans los trobe desviats e escampats, en manera que ere major lo dan que havian que lo profit. E yo quir parlar per açò en aquesta rahó e complir e bé declarar per so que entenen tothom qui.l vulle guardar, e que.s pusquen aprofitar d'ell també los físichs [metges] e los cirugians e moltes d'altres gents (...)"
La primera part del llibre és una traducció del *Liber minor de coitu* de Costantí l'Àfricà (metge de l'Escola de Salern). Ens parla dels remeis per augmentar l'esperma, consells a base d'electuaris i afrodisíacs, perills d'un coit excessiu, entre altres ensenyaments comuns de la medicina medieval. Però la gran originalitat de l'obra rau en la segona part del tractat. En aquesta, l'autor ens parla de les diverses maneres de fer bé l'amor i, novetat absoluta, té molt en compte la dona, fa un mena d'estudi de la seva fisiologia i de la seva psicologia, considerant, sobretot, la sexualitat femenina:
"Aquell qui volrà haver amor de les fembres, e que no li.n vengua dapnatge cové que sàpia lurs maneres e lurs costumes, e que les maneig e seguesca, per çó que entena ella, e açò que més la venç a la voluntat. E sia sofferidor, per ço que certament sàpia entrar en sa volentat. E sapiats que tots los hòmens e les fembres han voluntat e sabors. E si l'om fos pus noble e lo pus gallart, e el pus rich e el millor en sos nodriments del món, e no sabia ço de què ha voluntat e saber la fembra, e si no ho fa de obra no porà aconseguir sa amor. E si serà lo pus leig e el pus malestruch, e de mals nodriments, e la volentat d'ella volrà seguir aytals com aquests, amaria e amarà encara com fos catiu dels catius. E per açò vos vull ara dir quines són les costumes e quales selles que les fembres volen que sien en los hòmens, e quals són aquelles que avorrexen. Aquell hom qui vol ésser amat per la fembra cové que sia aytal: que sia ardits e forts, e de bona paraula, e vertader en son dits,e honradors, e nodrit en son mengar, e en son beure net, e que sie deportant [divertit], e que no haja en son cors neguna lejura, e que sia adonós e be aparentat, e amador de les companyes, e que seguesca e fassa tot ço que a ella plaurà, e que sia rich, e que les sues vestedures, e sa bocha, e sa suor ole bé. (...)
Ara vos quir dir la raó per què les fembres se enamoren dels hòmens, la qual en dues maneres: primerament per la vista, e l'altra per oyir dir. E la amor o serà amagada o manifesta. E los senyals d'ella que és escondida és que faça magra la fembra, e que perda lo menjar e lo boure, que suspir pus sovin que no solia fer e que no.s do cura de moltes coses que solia fer d'abans. E si per ventura ven lo seu enamorat, part [perd] la vergonya, de guisa que ho dóna a entendre en aquells qui.y seran. E

si hom la enterroga o li demana alcuna cosa respon en altra. E si quer pendra alguna cosa, e summa de la rahó ve tostemps adessenada [forasenyada].
E en los senyals de la amor descuberta és que la fembra quant veurà son enamorat mostra-li totes ses belles maneres e tots los gests que ella entén que ell se apague [adoni] d'ella. E diu-li sa amor e estania-la quant lo veu, e badalla soven, e guarda si matexa miran si res li fall. E si ha o li ve alcun infant en torn, pren-lo e besa-lo e abrassa-lo e juga e.s deporta ab ell, e fa molt per xuflar [burlar] e haver rahó e occasió ab son enamorat en coses que no cumplen. E si per ventura ella lo veurà a ell no la guarda, son cors parla e fa alcuna cosa que sàpia perquè està aquí, e parla ab alguna persona d'aquelles qui seran entorn d'ella, rahonant en guisa que ell entena que a ell ho diu. E si serà colgada en lo lit, asiurà-se e farà prevenses de jugar ab los cabells, o gratar, o picar en terra ab lo dit, e mordrà en lo poch dejús, e guarda-lo ab la coa del ull. E suspira sovent adés adés. E a vegades vénen-li los ulls en làgremes, e done.s de la una mà en l'altra. E si ou algun enamich de çon enamorat o.l veu, desonra-lo e diu mal d'ell, per ço que ho hoia [l'enamorat], e quant se pertex d'ella, roman trista. E quant lo veu altra vegada compta-li los dies que no.l ha vist, per ço que ell entena que no.l oblida, e demane.l de coses molt subtils, per so que no.l enuig, e convida-lo de ço que ha, per bé que ell no.n haja ops. E diu que.l somia. E quant lo veu mostrar s'a molt alegre. E quant l'home veu aquestes maneres en la fembra conex que.l ama de bon cor."

Brillant. És un cas únic en tot l'occident cristià i part de la moreria. I encara és mes sorprenent el catàleg final de 24 postures per fer l'amor (de les quals n'hi algunes que no s'entenen, segurament el copista de l'obra no les havia practicades prou) les quals no tenen precedent. Els pocs investigadors que han estudiat l'obra, donen per fet que és d'influència oriental, sobretot hindú. Algunes postures semblen tretes directament del *Kama-sutra* del Vatssayana, i sembla influenciat pels contes de les *Mil i una nits*, o del *Jardí perfumat* de l'hindú Nefzawi. El que és segur és que l'Speculum que Gaspar de Galceran va trobar a Guimerà és l'únic tractat en llengua neollatina conegut fins ara que dóna amb claredat una art de les posicions, abans del Renaixement; i que tot i la seva temàtica impúdica no hi trobem obscenitats, és més, com que s'enquadra en el marc de la medicina resulta, fins i tot, sa.
Ara, ¿com han arribat aquestes influències orientals, tan llunyanes i desconegudes, a l'Urgell? Qui és aquest Albafumet? Són preguntes que de moment no tenen resposta. Això serien figues d'una altra panera.

Notes

1- VENY, Joan. *"Regiment de preservació de pestilència" de Jacme d'Agramont (s.XIX)*, Tarragona, 1971.
2- LOPEZ DE MENESES, Amanda. *Documentos acerca de la peste en los dominios de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1956.
3- SARRET, Lluís. *Nobiliari targarí*, edició facsímil, Tàrrega, 1994.
4- BOCCACCIO, Giovanni. *Decameró* versió catalana de 1429, volum I, Barcelona, 1926. I *Decameron*, 3a edició, Torí, 1992.
5- EIXIMENIS, Francesc. *Lo Crestià*, Barcelona, 1980. I *Lo libre de les dones*, 2 volums, Barcelona, 1981.
6- "Urtx" nº 7, Tàrrega, 1995.
7- Tant pel que fa al *Tròtula* com al *Speculum al foderi* m'he remès als textos originals. M'ha estat molt útil la tesi doctoral sobre medicina catalana medieval del senyor Vallribera i Puig de la facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona. Hi ha una edició comercial de l'Speculum, "traduïda" al català modern datada a Barcelona el 1996.

Bibliografia general

-ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes II*, Barcelona, 1947.
-BISSON, T.N. *Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona, 1988.
-JACQUART, Danielle i THOMASSET, Claude. *Sexualidad y saber médico en la edad media*, Barcelona, 1989.
-LEWIS, C.S. *La imagen del mundo*, Barcelona, 1980.
-LLADONOSA, Josep. *La Facultat de Medecina de l'antiga Universitat de Lleida*, Barcelona, 1969.
-RIQUER/COMAS/MOLAS. *Història de la literatura catalana*, 4a edició, volum II, Barcelona, 1984.
-VARIS. *Constitució de l'associació d'estudiosos de judaisme català a Tàrrega*, Tàrrega, sense data.
-VATSYAYANA. *Kama-Sutra*, Barcelona, 1988.